

НЕКЕ СОЦИО-ЕКОНОМСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СПОЉНЕ ЕКОНОМСКЕ МИГРАЦИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РАДНЕ СНАГЕ

Миграције становништва Југославије представљају веома комплексан и недовољно истражен феномен. Нас у овом раду интересују, пре свега, обим и правци економских миграционих кретања становника наше земље после другог светског рата, старосно-полна и квалификациона структура миграната као и економски ефекти који проистичу из рада југословенских радника привремено запослених у иностранству.

Полазећи од чињенице да је обим становништва Југославије условљен како компонентом природног прираштаја (наталитетом и морталитетом), тако и компонентом механичког кретања (емиграција и имиграција), за остварени пораст становништва, задржавајући се само на послератном раздобљу, можемо рећи да би по кретању стопе природног прираштаја био осетно већи да механичка компонента није имала негативно дејство. Обим емиграције био је већи од обима имиграције, тако да је у посматраном периоду долазило до нето одлива становништва из Југославије. Одлив становништва, тј. постојање негативног сада миграција, имао је за последицу смањење пораста становништва. Стопе природног прираштаја становништва у међупописним периодима, а и за посматрани послератни период у целини, више су од стопа пораста становништва.

Бројчане процене спољне економске миграције. — Веома је тешко давати поуздане оцене о спољним миграцијама због бројних статистичких проблема, као и због нерашчишћених односа између трајних и привремених исељавања (1). На основу процена Савезног завода за статистику, у периоду од 1953—1961. године просечно годишње се усељавало 1.500 лица, а исељавало између 13 и 57 хиљада. Емиграције су биле најзначајније у периоду између 1955. и 1958. године (између 40 и 57 хиљада годишње), а у 1959. и 1960. години оне су биле на нивоу од око 20 хиљада годишње.

Мада је Југославија у прошлости била земља традиционалне емиграције исељавање у педесетим годинама није било проузроковано економским мотивима. Оно је, углавном, обухватило исељавање турског становништва и, у мањем обиму, неких других група које су желеле да се стално настане у земљама свог етничког порекла. Према подацима Центра за демографска истраживања Института друштвених наука у Београду, укупна спољна нетомиграција становништва у периоду 1953—1961. године износила је 277.675 лица.

(1) Према Љ. Адамовићу, југословенска емиграција се може сврстати у четири групе: а) емиграцију са подручја Југославије, која има трајни карактер, до другог светског рата (обухвата око 1,2 милиона лица); б) ратну емиграцију трајног карактера, односно лица која су у другом светском рату била на страни непријатеља; в) грађани СФРЈ који су, из различитих разлога, напустили Југославију у раздобљу између 1945. и 1960. године и г) савремена економска миграција, почев од шездесетих година, која се статистички исказује и има готово искључиво привремен карактер (Љ. Адамовић, *Тржиште радне снаге и домаћи привредни простор — екстерни миграциони токови радног контингента становништва, Јудски фактор и проблеми запослености*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1969, стр. 113).

У периоду 1961—1971. трајне спољне миграције су биле мањег обима. Према истом извору, усељавало се око 2.600 лица а исељавало око 25.000 лица просечно годишње, тако да је обим нето миграције износио око 10,1% природног прираштаја. У шездесетим годинама спољна емиграција је знатно изменила карактер, јер је исељавање становништва било, пре свега, одређено економским разлозима.

Шездесетих година долази, такође до одласка југословенских радника на привремени рад у иностранство, претежно у земље Западне Европе. Запошљавање у иностранству, као облик радног ангажовања активног становништва Југославије, добило је динамичне и масовне токове углавном после привредне реформе 1965. године. Према попису становништва од 31. марта 1971, број лица која су отишла на рад у иностранство 1960. и ранијих година износио је око 15 хиљада. У периоду од 1961. до 1964. године отишло је укупно 31 хиљада лица. У следеће три године просечно је годишње одлазило око 25 хиљада лица, да би у годинама до пописа становништва овај тренд добио нагло убрзање (?). На тај начин пописом је установљено да укупни број Југословена на раду у иностранству, на дан 31. марта 1971. године, износи 671.908 лица од чега око 598.000 економски активних, што износи 3,3% од укупног или 6,7% од активног становништва. У односу на укупан број запослених у друштвеном сектору у земљи то износи 17% (3).

Међутим, многи аутори и компетентне институције изражавају сумњу у податке добијене пописом, сматрајући да је знатан број Југословена на привременом раду остао необухваћен услед неорганизованог запошљавања у иностранству од 1960. до марта 1971. године. Тако И. Баучић цени да је у попису становништва 1971. регистровано 15% мање Југословена на привременом раду у иностранству и да ова цифра достиже око 800 хиљада лица (4). Савезни секретаријат за рад и социјалну политику, пак, заснивајући своје процене на извештајима наших дипломатско-конзуларних служби и иностраних статистичких институција, сматра да је крајем 1971. године на привременом раду у иностранству било 956 хиљада лица (од чега у западној Европи 786 хиљада), што је за 280 хиљада лица више него што је пописом утврђено (5). Према истом извору, оцењује се да је крајем 1973. године било 1.130,6 хиљада, а крајем 1974. године 1.046 хиљада југословенских грађана на раду у иностранству.

Правци миграције и старосно-полна структура лица на привременом раду у иностранству. — Од укупног броја привремено запослених

(2) По годинама одласци су били следећи (у хиљадама): 1961 — 4, 1962 — 8, 1963 — 9, 1964 — 10, 1965 — 20, 1966 — 26, 1967 — 27, 1968 — 57, 1969 — 124, 1970 — 240, и за прва три месеца 1971. год. 117 (Извор: Статистички билтен бр. 679, СЗС, 1971, стр. 9 и Запошљавање бр. 12, Савезни биро за послове запошљавања, 1971, стр. 18).

(3) Према методологији пописа од 1971. године лица на привременом раду у иностранству третирају се као део нашег укупног становништва. Да је попис обављен по принципу присутног становништва добио би се мањи износ — уместо 20.523 хиљада укупан број становника би износио 19.851. хиљада.

(4) И. Баучић, Радници у иностранству према попису становништва Југославије 1971, Загреб, 1973, стр. 25—31.

(5) Неки проблеми у вези са спровођењем политике запошљавања и положајем југословенских грађана на раду у иностранству, Савезни секретаријат за рад и социјалну политику, Београд, 1972.

у иностранству, према попису од 1971. године, 590.428 лица или 87,8% налазило се у европским земљама, док је 74.229 или 11% било у ваневропским земљама. Европске земље су, тако, апсорбовале највећи број привремено отишле радне снаге, од чега само на СР Немачку (61,2%) и Аустрију (12,3%) отпада 73,5% од укупног броја.

Таб. 1 — Лица на привременом раду према државама у којима раде

Држава	Број лица	структура у %
Укупно	671.908	100
Аустрија	82.957	12,3
Француска	36.892	5,5
СР Немачка	411.503	61,2
Швајцарска	21.201	3,2
Шведска	16.359	2,4
Земље Бенелукса	7.358	1,1
Остале европске земље	14.068	2,2
САД	16.368	2,4
Аустралија	40.168	6,0
Канада	13.579	2,0
Остале ваневропске земље	4.114	0,6
Непознато	7.251	1,1

Извор података: Статистички билтен бр. 679, СЗС, 1971, стр. 9.

Најпривлачније за југословенску радну снагу су, како се из табеле види, индустријски развијене земље Западне Европе. Поред СР Немачке и Аустрије то су, такође, Француска, Швајцарска и Шведска. Грађани из Босне и Херцеговине и Словеније углавном гравитирају ка СР Немачкој и Аустрији, из Црне Горе ка СР Немачкој и Француској, из Хрватске и Македоније ка СР Немачкој, из Србије ка СР Немачкој, Аустрији и Француској.

Што се тиче ваневропских земаља, за лица запослена у њима не би се могло рећи да су сва на привременом раду јер ће, вероватно, велики број остати трајно у тим земљама. Треба напоменути да је од укупно отишлих из Македоније 28,2% запослено у Аустралији, а од укупно отишлих из Црне Горе 21,7% запослено је у САД.

Резултати пописа пружају податке о дужини боравка југословенских грађана у другим земљама у једном моменту (31. марта 1971. године). Од укупног броја лица, према времену проведеном на раду постоји следећа ситуација: до једне године 53,1%, две године 18,5%, три године 8,5%, четири године 4%, пет година 3,9%, шест година 3%, седам година 1,5%, осам година 1,3%, девет година 1,2%, десет година 0,6%, једанаест година 2,2% и непознато 2,2%. Просечно време проведено на раду у

иностранству на дан пописа износило је 2,4 године, али је оно сада несумњиво веће.

Поред утицаја на промену обима укупног становништва и стопе пораста у послератном периоду, привремене миграције директно утичу и на промене свих показатеља, како демографских тако и економских, који се обрачунавају на основу укупног становништва (старосно-полна структура становништва, обим и структура радног контингента, економска структура становништва, национални доходак и лична потрошња по становнику итд.). Занемаривање привремених миграција у обрачунама утиче да се добију нереални показатељи о многим појавама битним за демографски и друштвено-економски развој земље.

Најзначајнији утицај миграције врше у промени старосно-полне структуре земље емиграције. Већина миграната, као што се и може очекивати, јесу мушкарци. Њих је у укупном броју, према попису из 1971, било 68,4% према 31,6% жена. У исто време, старосна структура Југословена на раду у иностранству је следећа:

Таб. 2 — Старосна структура југословенске економске емиграције у 1971. години

Старосне групе	Број лица	Учешће у %
Укупно	671.908	100
до 20	54.276	8,0
20 — 24	165.151	24,5
25 — 29	132.970	19,7
30 — 34	117.372	17,4
35 — 39	89.113	13,2
40 — 44	57.379	8,5
45 — 49	26.761	4,0
50 — 54	9.596	1,4
55 — 59	6.003	0,8
60 и више	13.269	2,0

Извор података: СГЈ—1972, стр. 80, табела 103—9а

Просечна старост свих југословенских радника запослених у иностранству на дан пописа износила је 31 и по годину. По старосним групама у нашој економској емиграцији најбројнија је она између 20 и 25 година. Ако се њима додају мигранти млађи од 20 година као и они стари од 25 до 30 година, тада се њихово учешће у укупној емиграцији пење на 52,5% (табела 2). Овај податак указује да је више од половине миграната у радно најспособнијем периоду када су у стању да пруже максималне производне резултате. Ова група миграната је, такође, не само најпродуктивнија него је, истовремено, с обзиром на своју младост и одсуство јачих породичних веза, територијално најмобилнији део

радне снаге. Њеним предностима треба додати и способност брзе адаптације новим условима производње што је чини изванредно еластичним и вредним производним фактором.

По републикама и покрајинама веома је велика разлика у процентима оних који су ван земље на раду. Ако све који су на раду у иностранству узмемо као индекс 100, тада је учешће следеће: са подручја Хрватске је 33,5%, из Србије 29,8%, односно, ужа Србија 17,1%, Војводина 9,1% и Косово 3,6%, затим следи Босна и Херцеговина са 20,4%, Македонија 8%, Словенија 7,1%, Црна Гора 1,2%. Како се види, развијенија подручја Југославије учествују у укупном броју спољних економских миграната са две трећине, а мање развијена подручја са једном трећином⁽⁶⁾. Ово се објашњава тиме што из мање развијених региона многи најпре иду у више развијене регионе Југославије, тако да им је ребе иностранство тај први корак у раду ван места становања. По просечно проведеном времену на раду у иностранству, на дан 31. марта 1971. године, прва је била Словенија са 3,2 године, друга Хрватска са 2,8 године, док је трећа по реду Црна Гора са 2,7 што је изнад југословенског просека који укупно износи 2,4 године. Најмање проводе ван земље становници Косова (1,4 године).

За нашу економску емиграцију је карактеристично њено постепено територијално померање из западних у источне крајеве земље. У првом периоду масовнијих и динамичнијих токова спољне економске миграције, најпре су се укључиле Словенија и Хрватска. У каснијим годинама долази до смиривања интензитета емиграције у поменути републикама, уз истовремено ширење емиграционог таласа на Босну и Херцеговину и Македонију. У другом таласу емиграције, започетом седамдесетих година, расте број емиграната из Србије као и из источних делова Хрватске.

Квалификациона структура лица на привременом раду у иностранству. — Са првим почецима послератних спољних миграција, рачунало се, а касније се настојало са спровођењем у живот претпоставке да ће у иностранство углавном ићи неквалификована лица која се не могу продуктивно запослити у земљи. Каснија кретања су у доброј мери демантовала ову претпоставку. Од 1965. године, у структури регистрованих одлазака, сваке наредне године је било све више квалификованих и стручних лица, тако да је њихово учешће порасло од 12,8% у 1965. години до близу 28% у 1969. години.

Крајем марта 1971. године, од укупног броја пописом обухваћених лица на раду у иностранству (671,9 хиљада), око 270 хиљада су означени као „радници“ и обухватају: лица која су била у радном односу, привремено незапослена лица и лица која први пут траже запослење⁽⁷⁾.

Квалификациона структура ових лица, у поређењу са квалификационом структуром запослених у Југославији у 1971. години је следећа:

(6) Реч је о званичној подели по којој су развијена подручја Словенија, Хрватска, територија Србије ван покрајина и Војводина, а недовољно развијена Босна и Херцеговина, Македонија, Црна Гора и Косово.

(7) Сва остала лица су обухваћена рубриком „није радник“.

Таб. 3 — Квалификациона структура лица запослених у земљи и на привременом раду у иностранству — %

Квалификациона структура	Запослени у земљи	Запослени у иностранству
Укупно	100	100
1. Квалиф. и стручни	57,8	57,4
— ВСС	5,9	2,6
— ВС	4,4	1,1
— ССС	15,3	8,1
— ВК	6,6	4,0
— КВ	25,6	41,6
2. Неквалиф. и нестр.	42,2	42,6
— НСС	7,2	3,7
— ПК	10,4	10,6
— НК	24,8	28,3

Извор: „Први резултати пописа становништва и станова од 31. III 1971. године”, СЗС, Статистички билтени бр. 662 и 700 из 1972. године.

Како се види, учешће стручних и квалификованих лица у структури укупне запослености у земљи и иностранству је приближно исто. У иностранству је, процентуално, много више висококвалификованих, квалификованих, полуквалификованих и неквалификованих радника, него лица са високом, вишом, средњом и нижом стручном спремом. На раду у иностранству доминирају квалификовани радници, и тиме се и изједначује релативно учешће стручних и квалификованих лица у укупно запосленим у земљи и иностранству. С обзиром на то да је и апсолутни број ових лица највећи (112.141) у односу на укупан број (269.886), очигледно је да је ова околност веома неповољна.

Пописом од марта 1971. године, утврђена је структура југословенских грађана на раду у иностранству према расположивој школској спреми пре одласка. Од укупно 672 хиљаде пописом обухваћених лица на раду у иностранству без икакве школске спреме или са 1—3 разреда основне школе било је 10,1⁰/₀, са 4—7 разреда основне школе 46,1⁰/₀, са потпуном основном школом 19,8⁰/₀, са школом за квалификоване и висококвалификоване раднике 16,6⁰/₀, са гимназијом 1,2⁰/₀, са школом за средњи стручни кадар 3⁰/₀ и са факултетима, високим и вишим школама 1,5⁰/₀. Непознатих је било 1,7⁰/₀. Укупно је са дипломом средње, више или високе школе било 22,3⁰/₀ или око 150 хиљада лица. Од осталих су на првом месту лица са завршених 4—7 разреда основне школе.

Аналогна структура по школској спреми за укупно становништво Југославије које је 1971. године било старије од десет година, као и запосленог становништва, била је следећа: без школе и са 1—3 разреда основне школе 42,5 и 5,0⁰/₀, са 4—7 разреда основне школе 42,7 и 32,1⁰/₀, са основном школом 14,6⁰/₀ и 15,8⁰/₀, са школом за квалификоване и ви-

ококвалификоване раднике 9,0% и 22,9%, са гимназијом 2,0% и 2,5%, са школом за средњи стручни кадар 4,3% и 12,1% и са факултетима, високим и вишим школама 2,9% и 9,4%. Непознатих је било 0,4% и 0,3%.

Таб. 4 — Структура по делатности лица на привременом раду у иностранству у време пописа из 1971. године

Делатност	(у 000)	у %
Укупно	671,9	100,0
Индустрија и рударство	99,5	14,8
Пољопривреда, шумарство и рибарство	312,6	46,5
Грађевинарство	44,8	6,7
Саобраћај	14,7	2,2
Трговина и угоститељство	19,3	2,9
Занатство	43,5	6,5
Стамбено-комунална делатност	3,1	0,5
Културно-социјална делатност	10,9	1,6
Делатност друштвених и држ. органа	2,5	0,3
Остале делатности	1,4	0,2
Ван делатности и непознато	48,5	7,2
Издравана лица	71,1	10,6

Извор: „Први резултати пописа становништва и станова од 31. III 1971. године“, СЗС, Београд, Статистички билтени бр. 662 и 700 из 1972. године

Као што се из табеле 4. види, од укупног броја југословенских грађана који су марта 1971. године пописани као лица на раду у иностранству, далеко највећи број (њих 312,6 хиљада или 46,5%) потиче из делатности пољопривреде, рибарства и шумарства. То значи, ако изузмемо лица „ван делатности и непознато“ са 7,2% и хетерогену категорију издржаваних лица са 10,6%, у иностранству је било око 240 хиљада лица или 35,7% која су пре одласка била запослена у непољопривредним делатностима.

У оквиру непољопривредних делатности на првом месту је делатност индустрије и рударства са 99,5 хиљада лица или 14,8% од укупног броја лица на раду у иностранству а затим следе: занатство са 6,5%, трговина и угоститељство са 2,9%, саобраћај са 2,2% итд.

Ако посматрамо структуру лица на привременом раду у иностранству према занимањима пре одласка, или тзв. професионалну структуру, она указује на следеће моменте. Према попису од марта 1971. године у оквиру ове професионалне структуре, посматрано према групама занимања, уочава се да је далеко на првом месту категорија „пољопривредника и сродних“ са 304,1 хиљада лица или 45,3% од укупног броја.

На другом месту је категорија „рудара, индустријских и сродних радника“ са 28,0% а затим следе: „издржавана лица“ са 10,6%, „стручњаци и уметници“ са 3,1%, „радници у услугама“ са 2,7% итд.

Ранг листа група занимања из којих је отишло највише југословенских грађана на рад у иностранство указује, у одређеној мери, на усмереност тражње иностраних тржишта радне снаге за одређеним профилима кадрова и занимања. Ово се може даље анализирати, ако се ови подаци доведу у везу са структурном усмереношћу спољних економских миграната, посебно југословенских грађана, по областима и гранама у земљама имиграције. Истовремено, ово може указивати и на организациону, техничко-технолошку и тржишну нееластичност у ангажовању тих истих профила кадрова у домаћој привреди, бар када се тиче непољопривредних занимања.

Мотиви привременог запошљавања у иностранству. — За проучавање наше економске миграције као и изналажење решења за њено радно ангажовање у земљи од изузетног је значаја познавање мотива који су навели хиљаде наших радника да се привремено запосле у иностранству. Познавање мотива значајно је првенствено из практичних разлога јер се једино тако може решавати економска миграција без примене крутих административних мера усмерених на ограничавање слободног кретања радне снаге.

Један од начина на који се, релативно добро, могу упознати мотиви спољне економске миграције, као и проблеми и последице које из тог чина произилазе, јесте анкетање лица о којима је реч, било да су у питању они који се припремају да оду, анкетање у самој земљи емиграције где живе и раде или при краћем, дужем или пак сталном повратку у своју земљу.

Према резултатима ових анкета, основни узроци напуштања земље и радног ангажовања у иностранству су ограниченост могућности за запослење у земљи и жеља за већом зарадом коју нуде привреде развијених земаља.

Незапосленост у земљи је један од најважнијих ако не и најважнији мотив запошљавања југословенских грађана у иностранству. За одређене категорије активног становништва, неквалификовано и полуквалификовано и један део који је тек завршио школовање (у средњим школама и на факултету), запошљавање у иностранству се чинило као једина могућност, јер услед опадања економске активности нису били у могућности да добију запослење у земљи.

Према резултатима анкете Института за географију у Загребу, 36,3% укупног броја испитаника навело је запосленост као основни мотив одласка на рад у иностранство⁽⁸⁾. Према подацима анкете Завода за миграције и народности у Загребу, извршене у другој половини 1956.

(8) Резултати анкете су објављени у студији „Враћање и запошљавање вањских миграната из СР Хрватске“, Институт за географију Свеучилишта у Загребу, свеска 10, Загреб, 1971. Према овој анкети основни разлози одласка на привремени рад у иностранство су: решавање стамбеног проблема у земљи — 38,2%; запошљавање (као примарни мотив) — 36,3%; обезбеђење додатних услова за лични рад у земљи (куповина земље, камiona или угоститељских радњи) — 12,7%; лична афирмација (стручно усавршавање и сл.) — 12,2%; остали разлози (породично окупљање и слично) — 0,6%. Укупно је анкетирано 2.411 лица.

и првој половини 1967. године, 23⁰/₀ анкетираних грађана изјавило је да су отишли на рад у иностранство због тога што нису имали запослење у земљи. Слични одговори су добијени у анкети Одељења за економска истраживања у Сарајеву. Наиме, према подацима ове анкете, 24,5⁰/₀ анкетираних (од укупно 2.311) одговорило је да је на рад у иностранство отишло због тога што није имало посла у земљи. Карактеристично је за ову анкету да је због незапослености код квалификованих радника отишло 19,3⁰/₀ а код неквалификованих 24,7⁰/₀.

Други основни мотив одласка је жеља за већом зарадом, односно подизање личног стандарда, због чега одлазе и лица из радног односа. Мотив веће зараде и бољи услови рада су доминирајући када је реч о спољној економској миграцији квалификованих, а посебно висококвалификованих лица, док је тражење посла више мотив неквалификованих лица.

У вези са овим мотивом одласка на рад у иностранство поставља се питање: колико југословенски радници просечно зарађују месечно у иностранству када се њихова девизна зарада прерачуна у динаре? При утврђивању овог односа треба имати у виду разне елементе као што су: разлике у унутрашњој куповној снази валуте, разлике због честих промена курса, односно бруто и нето плата, разна социјална и друга давања, издржавање породица, цена одређених врста роба посебно из домена личног стандарда итд. Од великог значаја је и прековрмени рад и рад суботом и недељом, који је јако присутан код спољних економских миграната, а који свакако подиже номиналне зараде на виши ниво⁽⁹⁾.

Анкетом загребачког Института за географију установљено је почетком 1971. године да је однос просечних номиналних зарада 1:2,64. Другим речима, југословенски радник у иностранству може само за 4,5 месеци да заради исти новчани износ као у земљи за 12 месеци. Такав је однос утврђен на основу прерачунавања девизних зарада у динаре. Међутим, када се има у виду где се зарађени новац троши, онда се долази до закључка да се у Југославији, због диспаритета цена, може купити више потрошних добара него у иностранству.

Знатан део лица на привременом раду у иностранству у оквиру реализације мотива веће зараде жели да реши стамбени проблем у земљи. Према резултатима анкете Института за географију Свеучилишта у Загребу, решавање стамбеног проблема у земљи као основни мотив одласка у иностранство навело је 38,2⁰/₀ испитаника. Исто тако, одговори испитаника (њих 6.648) о досадашњем коришћењу остварених девизних уштеда дају још елемената за оцену индивидуалне мотивације одласка на приврени рад. Своје остварене девизне уштеде је за побољшање стамбеног стандарда у земљи каристило 30,7⁰/₀ испитаника⁽¹⁰⁾.

(9) Према анкети Одељења за економска истраживања у Сарајеву, извршеној међу лицима из Босне и Херцеговине који раде у иностранству, произилази да сваки четврти стално ради прековремено а сваки пети суботом и недељом, док је број оних који прековремено или суботом и недељом раде „повремено“ или „често“ далеко већи.

(10) Дobar део испитаника, њих 35,2%, још није утрошило своје уштедевине. Остали испитаници су утрошили уштедевине: за улагање у пољопривредни посед и његову механизацију — 5,9%; за куповину аутомобила — 8,0% док 20,3% испитаника нема никакве уштеде (Југословенски преглед бр. 1, 1972, стр. 5).

Има и других мотива којима се грађани који се одлуче на одлазак у иностранство руководе. Према резултатима анкете Одељења за економска истраживања из Сарајева то су: породични разлози (2,1⁰), авантура (1,2⁰), школовање деце у иностранству (0,9⁰), специјализација (1,5⁰) и остали разлози (1,5⁰) (11).

Ефекти економске миграције на друштвено-економски развој Југославије. — У Југославији је, у периоду великог убрзања у токовима економске миграције, тј. од 1966. до 1970. године, остварена просечна стопа запослености у друштвеном сектору од само један одсто док је Друштвеним планом Југославије за ово петогодиште била предвиђена просечна годишња стопа раста од 2,5—3%. Негативна разлика која је из тога настала, једнака је броју од око 300 хиљада нових радних места која нису отворена. Приближно толико је порастао и број лица која су тражила запослење, односно која су била пријављена бироима за запошљавање, а затим се тај број из године у годину повећавао. Несклад између достигнутог нивоа развијености и неповољне социо-економске структуре становништва доводио је до великог притиска на трансферне токове који, међутим, нису могли да се остваре. Поред тога, у великом броју радних организација постојала је и презапосленост, која се испојила са поцепима рационалнијег „реформског“ пословања.

У овом контексту потребно је, између осталог, објашњење основних карактеристика степена ангажованости радних ресурса тражити у сучељавању две групе фактора, и то оних који показују достигнути материјални ниво економске развијености и социо-економску структуру становништва. Под условом да ангажовање радних ресурса почива на друштвено рационалним основама, односно максимализацију дохотка по запосленом, овакав став наводи на закључак да ниједно друштво, па ни социјалистичко, не може бити унапред предодређено да буде друштво пуне запослености, у смислу пуне искоришћености радног фактора, већ да на ово доминантно утиче постојећа социо-економска структура активног становништва. Нормално је да ће у таквим условима људи реаговати и, што је још значајније, тражиће да искористе сваку шансу за брзу измену свог материјалног и свеукупног статуса. У одређеном временском периоду та шанса је објективно дата у привременој спољној економској миграцији становништва, пре свега, зато што још није достигнут материјални ниво развоја који би је учинио непотребном, а затим и стога што нису постојала никаква политичка и административна ограничења да се она оствари.

Последице савремене југословенске емиграције могу се анализирати са два основна аспекта — позитивног и негативног — при чему треба водити рачуна о краткорочним и дугорочним ефектима.

Већина југословенских аутора (Е. Приморац, З. Балетић, И. Вински, З. Комарица и др.) сматра економску миграцију корисном на краћак рок, пре свега, због смањења притиска понуде на тржишту рада и трансфера радничких дознака.

(11) „Преглед“, Сарајево, 1973, бр. 1, стр. 39.

За земље емиграције одлазак дела становништва на рад у иностранство представља смањење постојећег контингента незапослених лица и, уопште, смањење прекомерне понуде за постојећа и нова радна места у земљи. Истовремено, то представља ублажавање социјалних, економских, политичких и других проблема који настају или могу настати због тога што, при постојећим условима, не могу да се обезбеде радна места за све који желе да се запосле.

Одлазак на рад у иностранство може стварати и повољније услове за стабилизацију домаћих цена а, затим, смањење притиска на општу потрошњу, смањење издатака по основу исплате за материјално обезбеђење незапослених, смањење инвестиција за отварање нових радних места, смањење броја неквалификованих лига у земљи и др., што све заједно, уз друге моменте, може, при датим условима, значити ублажавање евентуално постојеће економске неравнотеже у земљи.

Међутим, позитивни ефекти за земљу емиграције се не реализују само по основу напуштања домаће територије и економије од стране једног дела њеног становништва већ се могу остварити, у одређеној мери, и по основу активности тог истог дела становништва у земљама економске имиграције. Овде несумњиво треба, између осталог, навести девизни прилив из иностранства по основу дознака које спољни економски мигранти шаљу у домовину, односно њихов утицај на побољшање платног биланса земље.

Таб. 5 — Девизни прилив дознака радника на привременом раду у иностранству

Година	Укупан износ радничких дознака у милиона САД долара	Дознака по запосленом у иностранству у доларима
1967.	98	340
1968.	122	340
1969.	206	450
1970.	440	770
1971.	652	987

Извор: Актуелни проблеми економске политике и привредних кретања Југославије, Загреб, 1972, стр. 200, табела 6.

Пораст девизних дознака наших економских миграната у великој мери утиче на кретање девизног биланса наше земље. Док су 1968. дознаке миграната чиниле свега 8,6% текућих девизних трансакција, у 1972. њихово учешће се повећало на чак 22%. По свом значају девизни прилив остварен доприносом економске миграције већи је од девизног прилива оствареног целокупном туристичком делатношћу. Он је 1972. године износио чак 61% укупног неробног прилива и био је скоро 2,5 пута већи од девизног прилива оствареног у туризму⁽¹²⁾.

(12) Статистички годишњак Југославије за 1973. годину, стр. 275, табела бр. 120—8.

Како и поред сталног пораста извоза робе и услуга трговински биланс има негативан салдо, то значај неробног девизног прилива све више расте а у њему нарочито дознаке наших радника запослених у иностранству. Без претеривања се може рећи да управо ове дознаке имају одлучујућу улогу у процесу стабилизације нашег спољнотрговинског биланса.

Негативне последице спољне економске миграције становништва, са аспекта земље емиграције, су такође разноврсне. То је, пре свега, нереализовани вишак рада односно неостварена производња на домаћем плану. „Процењује се да укупна вредност нето продукта коју ови радници (економски мигранти — прим. М. П) стварају у иностранству чини око једну четвртину домаћег нето продукта целе Југославије. Од тога једна петина притиче девизном фонду наше земље у облику тзв. радничких дознака, а четири петине привреди страних земаља у којима су запослени (у облику профита, пореза, противвредности за продану робу и услуге итд.) (13). На основу грубих процена за 1970. годину, југословенски радници су остварили у Западној Европи вишак рада од око 1,2 милијарду САД долара (14).

Демографске последице економске миграције такође су веома значајне и то, пре свега, због тога што се погоршава старосна и полна структура становништва које остаје у земљи јер, највећим делом, одлазе мушкарци из старосне групе од 20 до 40 година. У уској вези са претходним је и смањење одбрамбене моћи земље јер се у иностранству, изложени најразноврснијим негативним утицајима, налази и преко 500 хиљада војних обвезника.

Негативне карактеристике настале економском миграцијом састоје се такође и у: а) супституцији квалитетне радне снаге која је отишла у иностранство мање квалитетном, јер у економску миграцију одлазе не само незапослени радници већ и они који су друштвено потребни а много пута и неопходни. „Специфична тежина проблема састоји се... у чињеници да радници на раду у иностранству представљају највећу одбитну ставку југословенске радне снаге која не учествује у националној производњи, а уз то несумњиво и најквалитетнију одбитну ставку” (15), б) трошковима образовања лица која су емигрирала. Ти су трошкови утолико већи уколико је учешће стручних и квалификованих радника у укупној емиграцији веће. Такође треба водити рачуна о додатним инвестицијама за образовање радника нижих квалификација који треба да замене стручне раднике на привременом раду у иностранству; в) опасност изненадног повратка радника миграната услед наступања привредне депресије у земљама имиграције. У периодима слабе коњунктуре у земљама имиграције први су на удару страни радници

(13) Концепција дугорочног развоја Југославије до 1985. године, сводна студија, Конзорцијум економских института, Београд, 1974. стр. 24—25.

(14) Обрачун је извршен на бази укупног броја радника запослених у иностранству, просечне месечне зараде, курса вредности долара из тог периода и претпостављене стопе експлоатације од 100% (Ј. Мијатовић, Друштвено-економски смисао мотива привремене спољне миграције, Самоуправљање, Београд, 1977, бр. 11, стр. 23).

(15) Концепција дугорочног развоја СФРЈ Југославије до 1985. године, сводна студија, Конзорцијум економских института, Београд, 1974, стр. 244.

који се могу у кратком времену у великом броју вратити у земљу али не и запослити, стварајући тако додатну незапосленост.

Одласком на привремени рад у иностранство често се јављају и разни социјални проблеми као што су: разбијање породица, прекид школовања деце, веће напрезање и трошење био-енергије, комбиновано најчешће са неадекватном исхраном, које скраћује радни век спољних економских миграната, оптерећење разних друштвених фондова у земљи за делове породица који нису довољно збринути и слично.

Уопште узев, може се извући закључак да гледано на кратак рок преовлађују позитивни ефекти миграције, мада то не мора увек бити случај, поготову ако су одласци интензивни, неповољни по структури и неконтролисани. Посматрано на дужи рок, међутим, преовлађују негативни ефекти, посебно ако се спољна економска миграција усталила или, тако рећи, институционализовала као трајнији процес.

др Миодраг Љ. Панић